

Hatodik díjazott

TELEKI PÁL

tudós és államférfi nemzetépítő munkássága
MAGYAR ÖRÖKSÉG

HATVAN ÉVE HALT MEG A FÖLDRAJZTUDÓS ÉS AZ ÁLLAMFÉRFI: TELEKI PÁL

Két emberöltőnyi idő, hat évtized telt el azóta, hogy a XX. század egyik legnagyobb hatású és legszerteágazóbb tudományos életművet alkotó személyisége, a nemzetközi hírű földrajztudós és államférfi, Teleki Pál eltávozott az élők sorából.

Megdöbbszentő halála figyelmeztető tiltakozás volt a közletről fenyegető külső erő, a fokozódó német nyomás ellen.

A végrehajtó hatalom első embereként, a miniszterelnöki tisztség irtóztos terhének és felelősségének viselőjeként használni akart nemzetének, melynek számos vezetője nem érzékelte és nem értette meg, milyen veszedelmek fenyegetik Magyarországot.

A nagyvilágégés kezdetén Teleki Pál katonai értelemben a semlegesség álláspontját képviselte, s távol akarta tartani az országot a háborúba sodródás borzalmától. Öngyilkosságával üzeni akart a világnak. Tette azt is jelképezte, hogy a miniszterelnök szándékai már nem elegendőek megóvni a nemzetet a végzetes lépéstől, s halálával megszűnt Magyarország politikai szuverenitása, és az országot ezután már nem lehet önálló, független, cselekedeteiért korlátlanul felelőssé tehető tényezőnek tekinteni. Teleki Pál önpusztító tette nem megfutamodás volt, hanem az áldozatvállalásnak az a lélekszorító és felrázó, szokatlan - és sokak által érthetetlen - módja, mely azt bizonyította, hogy rendkívüli válsághelyzetekben sem lehet megfélekezni a becsületről, s a tisztesség és a lelkiismeret parancsa erősebb lehet az egyén élni akarásánál. Halálával figyelmeztetni és óvni akart: nem szabad belépni a háborúba, nem szabad csatlakozni a németek harcához, nem szabad a magyar anyák gyermekeit az ostoba háború öldöklő poklába küldeni, mert ez végzetes következményekkel járhat.

Tudósként és politikusként messzebbre látott, mint kortársai. Nem vakították el a gyakran emlegetett propaganda-szólamok, a legyőzhetetlennek vélt Németország katonai győzelmét ecsetelő híradások. Teleki Pál élethivatása, a geográfia aktív művelése révén nagyon alaposan tájékozódott a Földön végbemenő gazdasági folyamatok és politikai változások irányairól, okairól, előzményeiről és várható következményeiről egyaránt. A részletekbe menően tisztában volt a világ valódi erőviszonyaival, népességtartalékaival, bányakincseinek megoszlásával, termelési potenciáljával, ipari és mezőgazdasági produktivitásával, a közlekedési és szállítási sajátosságokkal. A gazdasági földrajz sokat utazott professzoraként tanítványai, közeli munkatársai előtt több ízben kijelentette: a nyersanyagokban, ásványkincsekben és energiahordozókban szegény Németország és Japán számára a háború megnyerhetetlen, mert az angolszász hatalmak és szövetségeseik, valamint a mögöttük álló óriási gyarmatbirodalmak sokszoros fölényt és jelentékeny erőfölényt biztosítanak. Teleki Pál határozottan állította: a németek talmi győzelmei mulandóak, s ezek oltárán nem szabad feláldozni Magyarország hosszú távú érdekeit.

Sajnálatos tény, hogy személyét az iskolai történelemkönyvek évtizedeken át egyoldalúan és igaztalanul ábrázolták, olyan torz képet festettek róla, ami igen távol állt a valóságtól. Életművét agyonhallgatták, könyvei, cikkei szinte hozzáférhetetlenek voltak. A halála óta eltelt két nemzedéknyi idő, több, mint fél évszázad alatt milliókkal sikerült elhiteni hamis és félrevezető látszatokat egy olyan államférfiről, akinek személyes tulajdonságai, emberi jellemvonásai, puritán viselkedése, egyéni érvénysülési vágytól irtózó magatartása a ma és holnap közéleti személyiségei számára is elgondolkodtató példa lehetnek.

Teleki Pál tudósként, tanárként, országgyűlési képviselőként, miniszterként és miniszterelnökként egyaránt évtizedeken át a nemzet érdekeit szolgálta. Cselekedetének legjellemzőbb vezérfonala az önkéntes feladatvállalás és kötelességteljesítés volt. Életútja sorsmeghatározó, nehéz idők metszéspontjain át haladt. Pályafutása alatt egyéni életét is érintő megpróbáltatások sorozatán érzekelte, milyen nehéz megmaradni az igaznak vélt úton, milyen gyötrelme és olykor kilátástalan az igazságért vívott küzdelem.

Európa szívében, a Kárpát-medencében a pánszláv és a pángermán érdekütközések keresztútján a török fenyegetés évszázados árnyékában, a mindig vérzivataros és kiszámíthatatlan Balkán tőszomszédságában családja számos tagja adott példát helytállásból, a köz érdekében önként vállalt nagy feladatok megoldásából. A Telekiek közül szép számmal került ki tudós, kultúrapártoló, könyvtáralapító, honvédő katona, politikus. Nem csak szülőföldjük, Erdély felvirágoztatásáért dolgoztak, hanem Magyarország javát is szolgálták. Máig érzékelhető hatásuk felbecsülhetetlen értékeit méltán tartja számon a művelődéstörténet.

A marosvásárhelyi Teleki-Téka Európa egyik legértékesebb könyvgyűjteményét őrzi, s a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára is sokat köszönhet a Teleki családnak.

A Telekiek adományai hozzájárultak híres oktatási intézmények, így a nagyenyedi Bethlen Kollégium és a debreceni Református Kollégium működtetéséhez.

A sáromberki születésű Teleki Sámuel - Teleki Pál nagybátyja - Afrika felfedező utazójaként vált világhírűvé. Az ő nevéhez fűződik az 1887-88-as Zanzibártól a Stefánia-tóig vezetett expedíció, a Rudolf-tó és a Stefánia-tó felfedezése, és Afrika térképén egy vulkán is a Teleki nevet viseli. Teleki Sámuel személyes hatása indította el az ifjú Teleki Pált a geográfia irányába. Nem véletlen, hogy az ifjú tudós első tudományos munkáit Ázsia felfedezése története tárgykörében írta a Földrajzi Közlemények hasábjain.

A budapesti piarista gimnáziumban tett érettségi vizsgát követően Teleki Pál állam- és jogtudományi tanulmányokat folytatott, de érdeklődésének fókuszpontjába került a földrajz és a térképészet. Tanárai, Lóczy Lajos és Cholnoky Jenő segítették első lépéseit a geográfia terén. Teleki Pál látásmódját alapvetően meghatározták a gazdasági- és politikai földrajz művelése és oktatása során szerzett ismeretek.

Személyében tisztelhetjük a tudományos alapokon nyugvó gazdasági földrajz hazai megteremtőjét. Teleki Pál igen korán, mestereitől nyert útmutatások alapján, földrajzi stúdiumi révén tanulta meg, hogy a magyarság és európaiság egymástól elválaszthatatlan fogalmak, s csak akkor érvényesíthetjük tartósan nemzeti érdekeinket, ha nem zárkózunk el az európai folyamatoktól, ha nem kerülünk szembe a világ fejlődésének sodrával.

Teleki Pál szakmai munkássága a kartográfia és a térképtörténet témakörében kapott első ízben nemzetközi elismerést. Évtizedes kutatómunka gyümölcseként alkotott *Atlasz a Japán-szigetek kartográfiájának a történetéhez* című nagy műve elnyerte a Francia Földrajzi Társaság Jomard-díját. *A földrajzi gondolat története* című, szerteágazó történelmi, filozófiai és természettudományi ismeretekről tanúskodó munkájával érdemessé vált a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagságára.

A Kárpát-medence etnikumainak földrajzi elhelyezkedésével kapcsolatos, az 1911-es népszámlálás adatai alapján megszerkesztett híres „vörös térképe” módszerei miatt nagy nemzetközi érdeklődést váltott ki, s komoly szerepe volt abban, hogy alkotóját 1924-ben a Népszövetség felkérte, tudományos szakértőként vegyen a Törökország és Irak közötti határmegállapító Moszuli Bizottság munkájában. Az I. világháború után a legyőzött és megalázott Magyarország fia szakmai munkásságával járult hozzá hazája külpolitikai elszigeteltségének csökkentéséhez. *A gazdasági élet földrajzi alapjai* című nagy munkáját tanítványai, Rónai András, Kádár László és Koch Ferenc rendezték sajtó alá. Teleki önérzetére jellemző, hogy amikor az Anschluss után Ausztria német megszállás alá került, a bécsi kiadótól azonnal visszakérte műve kéziratát, mert nem kívánt a náciaktól honoráriumot felvenni. A kitűnő könyv egyedülálló áttekintést ad a gazdaságföldrajz, különösen a mezőgazdasági termelés földrajzi feltételeit taglaló tárgykörében. Ha az 1950-es években Csongrád-megyében a gyapottermesztést népszerűsítő, a szovjet példát szolgálóan követni akaró döntéshozók, vagy a Dunántúlon a narancs- és citromtermesztés észszerűségét hirdető vezetők olvasták volna, aligha jutott volna eszükbe a ma már közneveltség tárgyává tett badarságokat erőltetni.

Teleki Pál a szerbiai fronton megtapasztalta az I. világháború borzalmait. Később, állami tisztviselőként, közelről ismerte meg a hadirokkantak, hadi árvák és hadi özvegyek sanyarú sorsát.

Részt vállalt a trianoni békeszerződést megelőző tárgyalásokon. Tanárával és barátjával, Cholnoky Jenővel és földrajztudósok seregével küzdött a Kárpát-medence területi államegységének fenntartásáért. Természeti- és gazdaságföldrajzi, domborzati, vízrajzi, néprajzi, statisztikai, meteorológiai, közlekedési, kereskedelmi érvek ezreit foglalta össze és sorjázta fel a történelmi Magyarország megóvása érdekében. Nem rajta múltott, hogy az elvakult döntéshozók a győzelem mámorától elkábulva nem vették figyelembe a hosszú távú érdekeket szolgáló geográfiai racionalitás szempontjait. A Kárpát-medence természetes földrajzi egységének szétszabdálása, a folyóvízhálózat politikai államhatárokkal történő feldarabolása, az egységes vízgyűjtőterület megbontása olyan súlyos környezeti következményeket idézett elő, melyeknek kártékony hatásait, a pusztító árvizeket és a Tisza vízminőség változásának veszélyeit a magyarság a hétköznapiak során saját tapasztalatokból gyakran érzékeli.

A trianoni döntéssel összetákolt győztes szomszédos államok közül Csehszlovákia és Jugoszlávia szétesett, s ez utóbbi ország népei drámaian véres árat fizettek az 1920-as békediktátorok tetteiért.

Teleki Pál küzdött Magyarország területi egységéért, s ezt a küzdelmet a túlerővel szemben sem érezte hiábavalónak. Térben és időben kell gondolkodni – és nem az utólagos tanulságok tükrében számon kérni. A két világháború között nem volt olyan hazai politikai erő – beleértve a parlamenti képvisellel rendelkező szociáldemokratákat is – akik megkérdőjelezték volna ennek a küzdelemnek az értelmét vagy igazságosságát.

Teleki évtizedeken át következetes küzdelmet folytatott Magyarország területi egységéért. Felelősséget érzett a kisebbségek sorsáért, a határon túli magyarságért, de a határokon belül

élő románok, szlovákok, németek helyzete iránt sem volt közömbös. Bátran fellépett a szélsőséges, nemzetpusztító erők ellen, bármilyen hangzatos demagógia köntösébe öltöztették követeléseiket. Második miniszterelnöksége idején a nemzetiszocialista Szállasi Ferenc és a kommunista Rákosi Mátyás egyaránt a szegedi Csillagbörtön lakója volt.

Nem engedte az ifjúság körében érvényesülni a totális rendszerek kizárólagosságot hirdető embertelen ideológiáját. Amikor hazánktól nyugatra a német Hitler-Jugend, keletre a szovjet Komszomol eszméi uralkodtak, Teleki Pál a demokratikus hagyományokon alapuló, angolszász eredetű cserkészmozgalom támogatásával kívánta a magyar fiatalság eligazodását segíteni. Az 1933-as gödöllői dzsembori, a cserkészek világtalálkozójának sikere ékesen bizonyította, hogy a magyar fiatalság demokratikus értékszemlélete, szervezőkészsége és vendégszeretete a Föld minden táján elismerést kelthet.

Teleki a nevelést és az oktatást kulcskérdésnek tekintette. Az Államtudományi Intézet, a Táj- és Népkutató Intézet létrehozása a nemzetépítő tudós munkásságának alapvető építőkövei közé tartozik. A tanítványnevelés érdemeit igazolják a Herder-díjas néprajztudós, Gunda Béla, a geográfus Kádár László és a geológus Rónai András későbbi Európa-hírű teljesítményei.

A bátor államférfi tartását igazolja, hogy a második világháború kitörésekor nem engedett a német követeléseknek, nem engedte meg, hogy Magyarországot felvonulási területként felhasználják a Lengyelország lerohanására induló német csapatok. Csak a történelmi párhuzam kedvéért érdemes felidézni, hogy a semleges Svédország átengedte területén a Norvégia megszállására induló németeket! A norvég királyi család sem kaphatott menedéket a testvéri Svédországban, mert jelenlétét a svédek összeegyeztethetetlennek tartották semlegességükkel. Teleki ugyanakkor több százezer lengyel menekültet, köztük katonákat, tisztet fogadott be Magyarországra, s tette lehetővé továbbutazásukat.

Teleki Pál életművének máig érvényes üzenete, hogy a magyarság és az európaiság egymástól elválaszthatatlan. Csak akkor tudjuk nemzeti érdekeinket érvényesíteni, ha értjük és beszéljük a világnyelveket, ismerjük a környező népeket, szokásaikat, gondolkodásmódjukat, vannak saját élményeink, utazással szerzett tapasztalataink, s ezek tükrében képesek vagyunk alkalmazkodni a gyorsan változó körülményekhez. A Kárpát-medencében élőknek tudniuk kell, hogy a geográfiai racionalitások megerősíthatatlanok, s a természetföldrajzi környezet sajátosságainak ismerete olyan követelmény, mely a környezetgazdálkodástól az árvízvédelemig az élet minden területén alapvető fontosságú.

A jelen és a jövő közéletének formálói is elgondolkodtató tanulságokra lelhetnek Teleki Pál pályafutásában. A földrajztudós államférfi soha nem tülekedett pozícióért, beosztásokért, hanem mindig feladatokban gondolkodott. Nem riadt vissza a közszerepléstől, de nem kereste a reflektorfényt. Földrajztudósi mivoltát, világhorizonton érvényesülő gondolkodásmódját kortársai közül sokan tisztelték, de nagyon kevesen értékelték meg. Tárgyalópartnerei nagyra becsülték tárgyi felkészültségét, széleskörű tájékozottságát, szerénységét, s azt a politikusok

között igen ritkán tapasztalható beleérző képességet, ami nem csak az események okainak megismerésében, hanem következményeinek mérlegelésében is gyakran megnyilvánult.

Teleki Pál munkásságának legfontosabb üzenete a jövő számára, hogy nem hangzatos, harsány kinyilatkoztatások, nem demagóg ígéretek, hanem az egymásba kapcsolódó apró, de hasznos cselekedetek füzére, az önként vállalt feladatok teljesítése vihet előre a jövő útján.

Kubassek János

geográfus

a Magyar Földrajzi Múzeum igazgatója

Életrajz

Teleki Pál (*1879. november 1. Budapest, +1941. április 3. Budapest) geográfus, politikus, miniszterelnök. A budapesti Tudományegyetemen jogi- és államtudományi tanulmányokat folytat (1897-1901), valamint hallgatója a magyaróvári Mezőgazdasági Akadémiának. 1903-ban államtudományi doktor, ezzel egyidejűleg gyakornokként dolgozik az egyetemi földrajzi tanszéken. 1904-ben Szatmár vármegyében szolgabíró, 1905-ben a Szatmár megyei Nagysomkúton képviselővé választják. A parlamentnek 1910-ig tagja, mérsékelt függetlenségi és 67-es programmal. A politika helyett jobban érdekli a tudomány. Nagyobb utazást tesz Afrikában és Amerikában, tudományos kutatómunkát végez nyugat-európai városokban. 1909-13: a budapesti Földrajzi Intézet igazgatója, 1910-23: a Magyar Földrajzi Társulat főtitkára, majd elnöke. Az I. világháborúban katonának jelentkezik, főhadnagyi rangban és parancsőr tisztként a szerb, majd az olasz fronton teljesít szolgálatot. Közben 1915-ben ismét képviselővé választják. 1917-18: az Országos Hadigondozó Hivatal, 1918-19: a Területvédő Liga elnöke. A Tanácsköztársaság kikiáltása Svájcban éri, ahol kapcsolatot keres az Antanthoz. 1919. június 6-tól Károlyi Gyula kormányának külügyminisztere, majd a P. Ábrahám Dezső-kormányban külügyminiszter, emellett július 16-tól földművelésügyi miniszter is augusztus 12-ig. 1920. április 19-től ismét külügyminiszter, július 19-től 1921. április 14-ig miniszterelnök. Ezután a Műegyetem közgazdaságtudományi karán politikai földrajzot oktat. 1922-23: főcserkész, majd tiszteletbeli főcserkész. 1924: megalapítja a Szociográfiai Intézetet, 1926: megalapítja az Államtudományi Intézetet, közreműködik az Országos Táj- és Népkutató Intézet létesítésében (1938), továbbá a *Nouvelle Revue de Hongrie* (1931) és a *Hungarian Quarterly* (1936) folyóirat megindításában. 1938. május 14-1939. február 16: vallás-és közoktatási miniszter Imrédy Béla kormányában, 1939. február 16-tól miniszterelnök. Kormányja Jugoszláviával barátsági szerződést köt. Amikor nem tudja megakadályozni, hogy Magyarország részt vegyen Jugoszlávia német lerohanásában, az 1941. április 3-ra virradó hajnalon föbe lövi magát.